

NORGES INDSKRIFTER

MED DE ÆLDRE RUNER.

UDGIVNE

FOR

DET NORSKE HISTORISKE KILDESKRIFTFOND

VED

SOPHUS BUGGE.

I.

CHRISTIANIA.

A. W. BRØGGERS BOGTRYKKERI.

1891—1903.

Kapitel VIII.

Inden jeg forlader Spørgsmaalet om Navnene paa de forskjellige Runer i det ældste, gotiske Runealfabet, maa jeg endnu tale om nogle af en høitysk Skrivers optegnede og i Salzburg-Hskr. afskrevne gotiske Bogstavnavne, som jeg i det foregaaende ikke har taget med blandt de oprindelige Runenavne.

Ulfila har paa det græske Vau's Plads Bogstaven \mathfrak{U} som Tegn for q . Ulfilas Bogstavtegn stammer efter Wimmer (S. 267 f.) fra det latinske Tegn for u . Saa ogsaa Luft S. 97 ff.

I Salzburg-Hskr. staar i Rækken efter den gotiske Bogstav for q som dennes Navn *quertra*¹⁾.

I den længere nordiske Runerække forekommer ingen Rune, som har Lydværdien q . Heller ikke i den kortere nordiske Runerække, og følgelig kjendes intet nordisk Runenavn, som svarer til det gotiske Bogstavnavn *quertra*. Ligesaa lidet har de gotiske og de gamle tyske Runeindskrifter nogen Rune for q .

Ogsaa i den ags. Runerække paa Them's Sværdet og i de ældste bevarede, paa Fastlandet foretagne Optegnelser af den ags. Runerække, saaledes i Salzburg-Hskr. (Stephens Nr. 8), mangler en Rune for q . Derimod i de yngre ags. Optegnelser findes en Rune for q .

Saaledes er i den ags. Række med Runer og tilsvarende latinske Bogstaver og Navne, som findes hos Stephens 5 (her i det foregaaende S. 28), under Runen *ear* skrevet q *cweorð* og derpaa Runetegnet. Til venstre herfor staar i første Kolumne Runen for p med Navnet *peorð*. Derimod i det ags. Runedigt, som findes i samme Hskr., er Navnet *cweorð* ikke forklaret.

Hos Stephens 9 er efter *ior* skrevet Runetegnet for q og derpaa: q *cur* *cweorð*. (Om *cur*, som ikke kan være en oprindelig Form, jfr. v. Grienberger, Arkiv XV S. 18, 33.) Den ags. Række hos Stephens 13 har Navneformen *querð*.

Efter det foregaaende turde det være sikkert, at en Rune for q ikke har hørt til den oprindelige germanske Runerække. Dette har ogsaa Kirchhoff og Wimmer fremhævet. Men da Salzburg-Hskr.'s *pertra* i Ags. heder *peorþ*, er paa den anden Side Ligheden mellem det gotiske Bogstavnavn *quertra* og det ags. Runenavn *cweorþ* (*querþ*) saa slaaende, at den ikke vel, som Kirchhoff (S. 43) og Wimmer (S. 273) mener, kan være tilfældig²⁾. Ogsaa Henning (S. 155) holder Navnet *quertra* for identisk med ags. *cweorþ*.

¹⁾ Ikke, som Flere har angivet, *quetra*.

²⁾ Wimmer siger endog: „ich bemerke nur, dass die lautähnlichkeit zwischen *quetra* und dem altengl. runennamen *cweorð*, aus der man ihre identität hat folgern wollen, natürlich auf einem reinen zufalle beruht.“

Jeg skjønner ingen anden rimelig Udvei end at antage, at *quertra* (i Ulfilas Sprogform **qairpra*) har været Navn paa Bogstaven *q* i den gotiske Bibelskrift, og at dette gotiske Bogstavnavn siden blev ført over til Angelsakserne og af dem, maaské omkring Aar 800, i Formerne **cweorþ*, *cweorþ* brugt som Navn paa den nydannede Rune for *q*. Mindre sandsynligt forekommer det mig, at Angelsakserne skulde have dannet Navnet *cweorþ* efter *peorþ* uden Indflydelse fra det gotiske **qerpra*.

Der findes ingen Optegnelse, som meddeler os, hvilken Ordbetydning *quertra* havde hos Goterne eller *cweorþ* hos Angelsakserne, uafhængig af Navnets Anvendelse som Bogstavnavn. Derfor kan Ordbetydningen af *quertra* og af *cweorþ* ikke sikkert bestemmes. Got. *quertra* synes at være Hunkjønssord. Ags. *cweorþ* forholder sig til got. **qerpra* ganske som ags. *peorþ* forholder sig til got. **perpra*. Om dette Forhold se ovenfor S. 60.

Got. *quertra* og ags. *cweorþ* har Lighed med oht. *querdar*, mht. *querder* m. »Lokkemad, Lap af Tøi og Læder« og i Oldhøitysk tillige »Lampevæge«. Men Bogstavnavnenes Betydningsforhold til disse høityske Ord kan ikke bestemmes.

Endnu bør det fremhæves, at Salzburg-Hskr.'s Bogstavnavn *quertra* rimer med Bogstavnavnet *pertra*, ligesom det ags. sene Runenavn *cweorþ* rimer med det ags. Runenavn *peorþ*. Og vi har S. 60 seet, at det Navn, som i Salzburg-Hskr. skrives *pertra* og i Angelsaksisk *peorþ*, har været Navn paa en Rune i den ældste germanske, gotiske Runerække, sandsynlig i Formen **perpra*.

Det synes indlysende, at Navnet got. **qerpra* i sin Dannelse er ensartet med **perpra*. Uagtet **qerpra* ikke kan have været Navn paa en Rune i den ældste gotiske Runerække, tør jeg ikke benegte Muligheden af, at Runerækken hos Goterne, senere end dennes Overførelse til Nordboerne og til de vestgermanske Folk, blev udvidet ved en Rune for *q* og at **qerpra* har været Runenavn hos Goterne, inden det blev brugt som Navn paa Bogstaven *q* i Ulfilas Bibelskrift. Se herom mere i et følgende Afsnit om Runenavnenes Oprindelse.

Salzburg-Hskr.'s Række af gotiske Bogstavnavne ender med tre Navne, der ikke er gjenfundne som Runenavne hos Angelsakser eller Nordboer, nemlig: *ezecc* (efter Ulfilas Tegn for *z*). *uuaer* (efter Ulfilas Tegn for *hw*). *thyth*, *t & h* (efter to Former af Ulfilas Tegn for *þ*).

Det er da klart, at *uuaer* er Navn paa Bogstaven \odot *hw*¹⁾, som Ulfila indførte i sin Bibelskrift og satte i Bogstavrækken paa den Plads, som det græske Psi havde, hvorfor *uuaer* maa gjengive en gotisk Ordform, som har begyndt med *hw*. Formen *uuaer* uden *h* er at forklare af Nedskriverens høityske Sprogform. Da *h* i denne Lydstilling i Høitysk ikke er faldt bort før end i anden Halvdel af 8de Aarh., saa slutter v. Grienberger (Beitr. XXI S. 220 f.), at Nedskrivningen af de i Salzburg-Hskr. bevarede gotiske Bogstavnavne ikke kan have fundet Sted tidligere, men sandsynlig er foretaget paa Karl den Stores Tid.

¹⁾ Af typografiske Grunde gjengiver jeg, som før sagt, Ulfilas Tegn ikke ved et af *h* og *w* sammensat Bogstavtegn.

Nu forekommer ingensteds i Runeskriften og hverken i nordiske, ags. eller tyske Runerækker nogen enkelt Rune for *hw*. Derfor synes det gotiske Navn, som Salzburg-Hskr.'s Navn *uuær* gjengiver, ikke at kunne have været Navn paa en Rune i den ældste, gotiske Runerække, ligesom heller ikke noget tilsvarende Navn forekommer blandt de ags. eller nordiske Runenavne. Men det har vistnok kun været knyttet til Bogstaven *hw* i Ulfilas Bibelskrift. Dette giver os Ret til at slutte, at det samme ogsaa gjælder om Ordene *ezec* og *thyth* i Salzburg-Hskr., hvilke Ord i Lyd ikke svarer til noget andenstedsfra kjendt germansk Runenavn¹⁾.

Ordet *uuær* maa, som sagt, gjengive et gotisk Ord, som har begyndt med *hw*. Men hvilket, er ikke hidtil sikkert oplyst.

Kirchhoff (S. 46 f.), Zacher (S. 13 ff.) og v. Grienberger sammenstiller *uuær* med oldn. *hverr* m., ags. *hwer* m., oht. *hwer* (i Flertal *hwera*), som betyder »Kjedel«, i Oldnorsk ogsaa »varm Kilde«. Ellers har Salzburg-Hskr. *e* som Tegn for den korte *e*-Lyd, som Ulfila skriver *ai*: *ther*, *bercna*, *eyz*, *fe*, *pertra*, *quertra*. Dette gjør den nævnte Forklaring af *uuær* noget tvivlsom. Men den kunde støttes derved, at flere oht. Haandskrifter betegner den tilsvarende Lyd ved *ae*, navnlig foran *r* eller efter *qu*; se Braune, Ahd. Gramm.² § 28 Anm. 2. Nominativmærket vilde da mangle i *uuær* af en Hankjønssamme paa *-a* som i got. *wair* og flere.

Men en anden Opfatning synes mulig. *uuær* kunde maaské gjengive en gotisk Forbindelse *hwa hēr*. Vistnok er *h* i Fremlyd beholdt i Salzburg-Hskr.'s *haal*, medens det i Udlyd er faldt bort i *fe* = got. *faihu*, *ther* = got. *fairh* og i *ia* = got. *jah*. Men at *h* lød svagt i gotisk Fremlyd, ser man deraf, at Romerne kunde udelade det som i *eils* for got. *hails*. Og i mindre omhyggelig skrevne oht. Haandskrifter udelades *h* ikke sjældn i Fremlyd, navnlig i Begyndelsen af andet Sammensætningsled, ogsaa hvor en Vokal gaar umiddelbart foran, f. Eks. *triuafte*, *namaaftosto*, *ge-altnissi* (se Braune, Ahd. Gramm.² § 153 Anm. 2).

Derfor kunde en gotisk Ordforbindelse *hwa hēr* gjængives af den høityske Skrifer, hvis Optegnelse er afskreven i Salzburg-Hskr., ved *uuær*.

Nu vil man vistnok indvende, at got. *hwa hēr* ikke kunde være et Bogstavnavn, da det er en Forbindelse af to Ord, hvis Betydning ikke synes at passe som Navn. Men hvis den her givne Forklaring er den rette, formoder jeg, at *uuær*, som ikke har været noget Runenavn, gjengiver Begyndelsen af en Spørgsætning i et gotisk Bibelsted.

Nu forekommer Matth. 20, 6 *τι ὧδε ἐστήκατε* (i Vulgata: *quid hic statis*). Dette *τι ὧδε* har i den gotiske Bibeloversættelse (som for dette Sted nu ikke er bevaret) ventelig været gjængivet ved *hwa hēr*. Det kan da, tænker jeg mig, være fra dette Bibelsted, at man har anført *hwa hēr* som et Eksempel paa Brugen af Bogstaven *hw*, hvilket Eksempel er bevaret i Salzburg-Hskr.'s *uuær*.

thyth, der i Salzburg-Hskr. opføres som Bogstavnavn med Tilføielse af Betydningen *t & h*, har, som før sagt, aabenbart ingensomhelst Forbindelse med det

¹⁾ Naar v. Grienberger sammenstiller *ezec* med *eir*, som i en irsk Optegnelse af den norske Runerække er Navn paa Runen **A**, saa holder jeg dette, som ovenfor S. 66 Anm. 1 sagt, for urigtigt. Om Brates Sammenstilling af *ezec* med ags. *eolhwæc* se S. 79.

ags. Navn paa Runen for þ þorn eller med det nordiske Navn paa den tilsvarende Rune þurs, medens det ellers er fast Regel, at Salzburg-Hskr.'s gotiske Bogstavnavne staar i Forbindelse med Navnene enten i Ags. eller i Nordisk paa de Runer, der betegner samme Lyd som de gotiske Bogstavnavne.

Det kunde ligge nær med tidligere Forfattere (f. Eks. W. Grimm) at tænke paa, at *thyth* er opstaaet af det græske Navn *Θῆτα*, der ogsaa af Slaverne i den nygræske Udtaleform *thita* bruges som Bogstavnavn. Men *thyth* synes at kunne forklares af Gotisk.

Kirchhoff (S. 32) har forklaret *thyth* som en Gjengivelse af got. *þiuþ* »godt, ἀγαθόν«¹⁾. Jfr. *tyz* i Salzburg-Hskr., hvori jeg med Kirchhoff ser en Gjengivelse af et gotisk Runenavn **Tius*. Denne Forklaring af *thyth* synes mig den rette.

Dette Ord *þiuþ* forekommer ofte i den gotiske Bibeloversættelse²⁾, og *thyth*, som gjengiver got. *þiuþ*, er da vel egentlig, ligesom *uuær* = got. *hwa hēr*, ikke et Navn; det er et Eksempel hentet fra Bibelteksten paa et Ord, som begynder med þ. Dette Ord *þiuþ* »godt« har i Salzburg-Hskr.'s gotiske Original været sat ved den i Rækken sidst opførte Bogstav istedenfor det gamle Runenavn **þorns*, vistnok forat Rækken kunde afsluttes med et Ord af god Betydning, mulig forat det ved dette kunde antydes, at naar Enden er god, er alting godt.

Ordet *ezec*, som i Salzburg-Hskr. er Navn paa Bogstaven *z*, er sikkert og kan ikke læses *ezet*. I *ezec* maa *z* vistnok være brugt i sin gotiske Betydning som Tegn for det tonende *s*.

Heller ikke *ezec* synes at kunne have været Navn paa en Rune, som har hørt til den oprindelige Runerække. Thi jeg har S. 78 ff. søgt at vise, at Rune 15 Υ, hvis Navn i den længere nordiske Runerække ikke kjendes, men som i Ags. heder *eolhx*, i Gotisk har havt Navnet **ilx* og har betegnet Lydforbindelsen *x*. Det gotiske Ord, som i Salzburg-Hskr. er gjengivet ved *ezec* og som ingensomhelst Lighed har med *eolhx*, synes derfor hos Goterne alene at have været knyttet til Bogstaven *z* i Ulfilas Bibelskrift.

Nu er det vistnok sikkert, at den tonende *s*-Lyd fandtes i det gotiske Sprog paa den Tid, da den gotiske Runeskrift først opstod og da de gotiske Runenavne først blev dannede. Men efter hvad jeg har søgt at udvikle, har der i den gotiske Runeskrift ikke været noget særeget Tegn eller noget særeget Navn for denne Lyd. Det er først Ulfila, som har indført det græske Zeta-Tegn som Tegn for denne Lyd i sin gotiske Bibelskrift, ligesom han i denne Skrift har optaget egne Tegn for *q* og *hw*, hvilke Lyd i den gotiske Runeskrift ikke var betegnede ved enkelte Runer. Der er ikke bevaret nogen gotisk Indskrift, som kan vise os, hvorledes den tonende *s*-Lyd blev udtrykt i den gotiske Runeskrift. Aldeles usikker synes mig en Formodning om, at der i den gotiske Runeskrift ikke blev gjort Forskjel paa den tonende (stemte) og paa den stemmeløse *s*-Lyd.

1) Munch (S. 15) og Wimmer (S. 272) ser i *thyth* det got. *þiuda*; v. Grienberger (Beitr. XXI S. 221 f. og Arkiv XIV S. 110 f.) antager, at *thyth* i gotisk Form skulde hede **þeiþ*, hvilket skal høre til oldn. *þíðr* „isfri, optøet“.

2) Det tør kanské nævnes, at *ἀγαθόν* forekommer i den græske Bibeltekst Matth. 19, 16, altsaa ikke langt fra *τί ᾤδε* Matth. 20, 6.

Ordet *ezece* er hidtil ikke sikkert eller fuldt tilfredsstillende forklaret.

Kirchhoff (S. 47) vover intet Forsøg paa Ordets Forklaring, men slaar kun fast, at *z* i *ezece* er bibeholdt fra et gotisk Ord. W. Grimm har formodet, at den rette Form af *ezece* skulde være *ezet* og at dette skulde være en Gjengivelse af det græske Navn ζῆρα (jfr. Wimmer S. 272). Omdannelsen af det græske Navn maatte da have sin Grund deri, at det gotiske Sprog ikke havde *z* i Fremlyd. Wimmer (S. 272 f.) tror derimod, at der i *ezece* stikker et ægte gotisk Ord, da alle de øvrige Bogstavnavne er ægte gotiske Ord. Han formoder, at *ezece* er forvansket af *ezet* og at dette maaské gjengiver got. *azēt* »let«, Adjektiv neutr. Th. v. Grienberger (Beitr. XXI S. 219 f. og Arkiv XIV S. 113) ser i *ezece* en Gjengivelse af et gotisk **aizik*, Deminutiv af *aiz* »Kobber« og med Betydning »Pengestykke, Mynt«.

Ingen af disse Forklaringer synes mig, som sagt, sikker eller sandsynlig. Mest tiltaler mig ialfald Wimmers Formodning, at vi i *ezece* skulde have en forvansket Gjengivelse af en gotisk Ordform *azēt*. Hvis Salzburg-Hskr.'s *thyth* er det gotiske Adjektiv i Intetkjon *þiuþ*, saa kunde dette støtte den Formodning, at *ezece* ligeledes gjengav et Adjektiv i Intetkjon *azēt*¹⁾.

I det foregaaende har jeg nævnt den Mulighed, at *uuaer*, hvis det er = got. *hwa hēr*, og *thyth* = got. *þiuþ* kunde indeholde Ord, som var citerede fra Bibelsteder. Det kunde da ligge nær at formode, at *ezece* ligeledes er Gjengivelse af et gotisk (eller gotiske) Ord, som har været citeret fra et Bibelsted.

Da Bogstaverne *c* og *e* indbyrdes er meget lige og let kan forveksles, holder jeg det for muligt, at Salzburg-Hskr.'s *ezece* er feillæst for Originalhaandskriftets **ezece*, og at dette **ezece* har gjengivet et gotisk Bibelhaandskrifts Ord *ize*, der kan betyde enten *eorum* eller *qui*. Skrivemaaden *ize* for *izei* (relat. Pron. i Nomin. Ental og Nomin. Flertal Hankjon) findes oftere i de nu bevarede gotiske Bibelhaandskrifter.

Salzburg-Hskr. betegner Vokallængde ved at skrive samme Vokal to Gange sammen: *īiz*, *gaar*, og fl. Dette Hskr. skriver *e* for got. *i* i *gewua*, *enguz*.

Naar den høityske Skriver efter min Forudsætning i **ezece* har bibeholdt i Ordets Slutning det gotiske *e*, saa kan dermed sammenlignes at han gjengiver got. *e* i *aiwaggēljō* ved *e* i *euangelīū*.

Efter de her fremsatte Formodninger skulde **izē* (i Salzburg-Hskr. *ezece*), **hwa hēr* (i Salzburg-Hskr. *uuaer*) og **þiuþ* (i Salzburg-Hskr. *thyth*) ikke fra først af have været egentlige Navne, med hvilke Goterne benævnte Bogstaverne *z*, *hw* og *þ*, men Eksempler hentede fra Bibelteksten paa Ord, i hvilke Bogstaverne *z*, *hw* og *þ* forekom (i de to sidste Ord i Fremlyd).

I Linjen under *enguz* staar i Salzburg-Hskr. den gotiske Bogstav for *z* og til høire derfor *ezece*. Denne gotiske Bogstav betegner i ægte gotiske Ord en anden Lyd end *z* i det latinske Alfabet. Endelig følger i Salzburg-Hskr. *uuaer* og *thyth*. Disse er sat tilsidst, fordi de betegner Lyd, som ikke tilhørte det latinske Sprog og derfor

¹⁾ At Navnene *ezece* for *z* og *thyth* for *th* (eller *þ*) skulde være bestemte ved de græske Navne ζῆρα og θῆρα eller være Omtydninger af disse, synes mig mindre sandsynligt.

ikke havde faaet noget Tegn i det latinske Alfabet. Nu er *eze*, *uuaer* og *thyth* de eneste gotiske Bogstavnavne i Salzburg-Hskr. (undtagen *quertra*), som ikke har været Navne paa Runer i den ældste, gotiske Runerække. Derfor maa disse Ord vistnok være tilføiede af den Mand, som har sat de gotiske Bogstaver i de latinske Bogstavers Rækkefølge.

Naar jeg holder det for muligt, at *eze* i Salzburg-Hskr. er forvansket af **ezee* og at dette gjengiver det gotiske relative Pronomen *izē*, kan dermed sammenlignes, at det slaviske Navn paa Bogstaven H er *īže*, som betyder *qui*. Og med Forklaringen af *thyth* som got. *þiuþ āγαθόν*, kan sammenlignes det slaviske Bogstavnavn *dobro*, som betyder »godt«. Jfr. hertil S. 83 f. Anm. 1.
